

מה נכספו לך עם

עליות היהודים מתימן מבעד ליצירתם הספרותית

יוסף הלוי

מבוא

1. גלות תימן

ואין לך גלות קשה לישראל כמו גלות ישמעאל.
זוהר ח"ב יז ע"א.

אף אם אין מקובל עלינו שאכן גלות ישמעאל היתה הקשה בגלויות ישראל, הרי אין ספק שכבדה ידם של בני הגר על יהודי תימן, מן היום שבו כבש מחמד את תימן זמן קצר לפני מותו בשנת 632 והשליט את דת האסלאם על תושביה. יהודי דרום ערב, שנהנו עד אז מיחס אוהד מצד שליטי הארץ ותושביה, מיאנו לפנות עורף לדת אבותיהם ועל-כן נכפו עליהם תקנות ההפליה והדיכוי שיסודן בקראן.¹ בגין כך נתבעו לשלם את מס החסות (הג'ז'קה), כדין כופרים שאינם עובדי אלילים, המוגדרים בחוקת האסלאם כנסבלים (ד'מים). קנאי הדת המוסלמית, הזידים, הנמנים עם כת השיעים, שהיו רוב בתימן (55%), דדקדקו ככל שיכלו במצוות רדיפת היהודים, עד כי נתייחדה תימן בכמה גזרות, שלא היו כדוגמתן בארצות האסלאם האחרות, כמו: גזרת היחומים, גזרת המקמצים ועוד.² לעומת הזידים, יריביהם הסונים, שהתרכזו בדרום תימן ובערים הגדולות שכצפונה, לא הכבידו את עולם ביתר על היהודים שחסו בצילם, ואלה שפר חלקם בהשוואה ליהודים בשאר מחוזות תימן. מכל מקום זעקתם של יהודי תימן מפני רודפיהם באה לידי ביטוי במקורות שונים, כמו בכרוניקות³ שיצאו מתחת ידיהם או בשירת הגלות והגאולה, שעוד תדון להלן.

מסורות שונות נשתמרו בקרב יהודי תימן בדבר מועד הגיעם לראשונה לארץ זו. הקדומה שבהן גורסת, כי היהודים באו לתימן בימי מסעי ישראל במדבר.⁴ לאחר חורבן הבית הראשון והבית השני נדרו מיהודי הארץ גם לדרום ערב וחיזקו את הישוב היהודי

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

- 1 ראה: אלקוראן, פרשת התשובה, פסוק 29; ובהרחבה ראה: בת יאור, עמ' 57-59.
- 2 על מעמדם הנשפל של היהודים בתימן — ראה: ספיר, מסע, עמ' נט-סד.
- 3 ראה: תולדות.
- 4 המסורת על ראשית התיישבות היהודים בתימן — ראה: עיונים, עמ' 56-63.

ששם. יהודי תימן, כאחיהם בשאר הגלויות, שמו את ציון בראש שמחתם וקשרו מספד וקינה על חורבנה, נשאו תפילה לכינונה ובלב נכסף האמינו שלמן היום למחר משיח בא.⁵ זאת בימים כתיקנם, לא כל שכן כאשר תכפו נגישות אשר המחישו להם את מעמדם הנדכא והעמיקו את תחושותיהם לארץ אבותיהם.

2. העליות מתימן

מעולם לא פסקה עלייה של יחידים מתימן לארץ, אלא שזו היתה מצומצמת בהיקפה עד שלהי המאה ה-19. מסוף המאה הקודמת חלה תמורה משמעותית במספר העולים, עד כי אפשר לומר שעולי תרמ"ב מציינים את ראשית הקץ לגלות ישראל בתימן, אשר כיום נותרו בה בעל כורחם אלפים אחדים. היסטוריונים שחקרו את העליות מתימן בדורות האחרונים שוקדים, על-פי מקורות שלרשותם, לחשוף את המניעים שמאחורי העליות הללו לארץ. יש מהם המדגישים את משקלם של השינויים הפוליטיים-כלכליים ואת מעמדם החברתי הנשפל, שהעיקו עד מאוד על פזורת ישראל שבתימן המדוכאת עד עפר מכוח חוקי ההפליה המוסלמיים, אשר עוררו ביתר שאת את התשוקה לציון, הגבירו את המתח המשיחי ורחפו יהודים מתימן לשים פניהם לארץ אבותם. ויש חוקרים אחרים, המעלים על נס את כוחה המושך של ארץ-ישראל, שהתעצם אמנם בעיתות מצוקה שכאו על יהודי תימן, באשר נתפרשו המאורעות בעיתות אלה כמבשרים את הגאולה המשיחית.⁶ מכל מקום טוענים האחרונים, התשוקה לארץ היתה בראש מעיינם של העולים מתימן לירושלים בכל הדורות.⁷ במאמר זה אני מבקש לברר את שלל המניעים לעליות היהודים מתימן כפי שהם משתקפים ביצירתם, הן של אלה שנמנו עם העולים והן של ילידי הארץ שהעלו על הכתב את מעשי העלייה של אבותיהם. המדובר ביצירות שבמרכזן עומדת שיבת-ציון החדשה, לאמור מסוף המאה ה-19 עד עליית 'על כנפי נשרים' בשלהי שנות הארבעים וראשית שנות החמישים. יש מן היצירות הנדונות שממשיכות את מסורת הפיוט שהיתה נהוגה בתימן, כמעט מכל הבחינות הספרותיות, כמו מצד התבנית, האמצעים ולא כל שכן המצע הרחוני, אך רובן המוחלט של היצירות שנעסוק בהן מגלמות כבר תורת ספרות חדשה. ביצירות מן הסוג השני, התבנית השירית שונה היא מזו שידעו

5 על המתח המשיחי בקרב יהודי תימן — ראה: רצהבי, אפוקליפסות, עמ' רצו. על אותות המשיח — ראה: מדרשי גאולה, עמ' 318-324. על התפיסות השונות המשתקפות בעולמם של חז"ל בשאלת דמותו של המשיח, טיבו וייעודו — ראה: שביב, עמ' 613-615.

6 חוקרים מן הקבוצה הראשונה — ראה: ניני, עמ' 179-236; דרריאן, עמ' 11-15. חוקרים מן הקבוצה השנייה — ראה: יערי, עליית, עמ' 11-36; רצהבי, עליות, עמ' קסג-קעא; השווה עם: עראקי-קלורמן. על שילוב של גורמים — ראה: ישעיהו, עמ' 187-196.

7 על הכיסופים העזים לציון שפעמו בלב רבים מעיד מארי מזרחי-עזני, שעלה לירושלים בסוף המאה הקודמת: 'נפשי נתעוררה בעומק וגודל ותוקף חיבת תשוקת בית אל עד אין קץ ותכלית ללהבת תשוקה זאת בין באכילתי בין במהלכי בדרך בין בשנתי בין בתפלתי בין בלימודי [...] עד שמכתי כל נכסי כדי לעלות פה עיה"ק ירושלים' — ראה: מזרחי, במבוא.

פייטני תימן הראשונים ועם התבנית נתחלפו הסגנון, הלשון וקישוטי השיר, ובמקרים לא מעטים אף העולם הרוחני של שירה חדשה זו.

כשורה ארוכה של שירים, ביצירות רבות למדיי בפרוזה ובמספר מצומצם של מחזות או מערכונים — חלק נכבד ממכלול היצירות הללו נכתבו בסמוך למאורעות ורק מקצתם מאוחר יותר — מגלגלים המחברים בעליות תימן על גורמיהן הפנימיים והחיצוניים, הרוחניים וחילופיהם. יש מן היצירות שנכתבו מתוך התלהבות יתר של מחברים, אשר חלקם היה עם דור הגאולים ועל-כן יצאו מגדרם לנוכח מימוש חזון הדורות שמשמעו שיבת האומה לארצה. המחברים בני דור 'יציאת תימן' אשר רוח היצירה נחה לשעת-מה עליהם ויהיו לפה לנגאלים, ערכן של חלק הארי של יצירותיהם הוא בשימור רוח התקופה בלבד. ואף זו, לא מעט מכתבים אלה ראו מעל כמות שקמו לשעתן.

הדיון להלן במכלול היצירות שמתחום הספרות היפה יהיה על-פי הנושאים העולים מהן, בלא הבדל אם יצירות אלו נתחברו לפני קום המדינה או לאחריה, ואחת היא לנו בדוננו במניעים העולים מן היצירות, אם אלה נכתבו על-ידי בני הארץ לאחר גאולת אבותיהם או בהם היתה הגאולה. בחשיפת המניעים הנדונים יוקדש מקום להבטים הספרותיים של היצירה ככל שהדבר ייראה חשוב מבחינת העניין הנדון.

הן מתוך כתבים היסטוריים והן מתוך הספרות היפה שבדינונו עולה, כי אכן כבדה ידם של בני ישמעאל על יהודי תימן, במיוחד במרכזה של ארץ זו, גם רבים היו פגעי הטבע מידי שמים ופורענויות מזדמנות מידי אדם שהעיקו על יהודי המקום ועוררו בהם את הכמיהה לציון. עם כל זאת נראה, כי מן הספרות שבדינונו עולה ביתר שאת כוחה המושך של ארץ-ישראל על פני המניעים האחרים שדחפום לצאת מגולת תימן. על-כן באה כותרת המאמר, 'מה נכספו לך עם', מדברי ר' יהודה הלוי, מחבר 'ציון הלא תשאל' ואביהם הרוחני של העורגים לציון בכל הדורות.

א. מחמת המציק

1. שעבוד מלכויות וספיחיה

בפרק זה יידונו הרדיפות והגזרות בתימן כמניעים לעלייה לארץ, כפי שהן משתקפות בספרותם של בני תימן. כבר צוין בפרק המבוא לעיל השעבוד הקשה של היהודים תחת שלטון הז'ורדים בתימן, לכך יש להוסיף כי אפילו בתקופה ששלטו התורכים בארץ זו, שנחשבו שליטים נוחים, הם גזרו גזרות חרשות על היהודים שבה.⁸

במערכה הראשונה של המחזה 'חיים חדשים' מאת שלמה דורי, שנכתב בשנת

8 ראה: ניני, עמ' 92-97. לדעת ש' יבנאלי הטינה והכוח ליהודי תימן מצד התורכים היו קשים מאלה של המוסלמים תושבי המקום, ודי להזכיר שהתורכים הציקו ליהודי המקום גם מבחינה דתית — ראה: רצהבי, במעגלות (מסעי יבנאלי לתימן — פרקים מיומנו), עמ' 278-313.

תרפ"ז,⁹ מתאר המחבר את יסוריהם של יהודי צנעא ככלל ומשפחות מסוימות בה בפרט, שש שנים לפני עלות אותן משפחות לארץ. מצוקה כלכלית חריפה פגעה אפילו בכעלי האמצעים בעיר, הם הצורפים (עמ' 287),¹⁰ יהודי הוא מלת גנאי בארץ זו עד שהיתה למכוות אש אפילו בכשרם של תשב"ר (עמ' 289), חיילי האמאם מתעמרים ביהודים בכל עת מצוא, שליחי המלך גובים את מס־החסות (ג'זיה) ביד רמה ובשרירות לב (עמ' 290) ומרדפים אחרי יתומים נפחדים כדי להעבירם על דתם, ממנו וגופו של יהודי הפקר, ההנהגה היהודית המקומית חסרת אונים מלהושיע לנרדפים עד צוואר. על רקע זה מוצאת איגרת של קרובים מארץ־ישראל מסילות לליבן של המשפחות הנרדפות והן עולות לארץ, שכן שני סימנים מובהקים בידיהן שאכן הגיעו ימות המשיח. האחד — בדמות הנגישות שגברו, שהרי הן חבלי משיח ללא ספק;¹¹ והשני — הבשורות שבאותה איגרת, המדברת על שיבת ציון ויישוב הארץ, ובכלל זה הצהרת באלפור שאינה אלא הצהרת כורש בשנית (עמ' 288), מה גם שאדם מזרע ישראל נתמנה לשר על הארץ ושמו אליעזר בן פנחס שמואל, הידוע בעולם בשם הרברט סמואל.¹² בעטיין של הגזרות בתימן, מפטירה אחת הדמויות במחזה: 'אנתנו בגלות תמיד בוכים' (עמ' 290), ואילו סעידי קובל ומתחנן כאחת: 'אל אלוקים, אייך? ... הושיענו ומלטנו כי אין בנו כוח לסכול עוד, באו מים עד נפש' (שם).

המחזמר 'המבשר' מאת השחקן סעדיה דמארי, שנכתב בשנת 1957 ואף הוצג, קשור בשליחותו של שמואל יבנאלי לתימן בשנות תרע"א-תרע"ב. האירועים ב'המבשר' רובם קלילים ומבדחים ומקצתם כבדי סבר, וכמקובל במחזמר מרוכים בו פרקי שירה, מוסיקה וריקוד השלובים בטקסט, לעיתים ללא הכרח מצד ההתרחשות הסובבה, שכלולים בה ענייני גלות וגאולה, יחסי יהודים ומוסלמים ויהודים בינם לבין עצמם, דברים שבינו לבינה — והכל בכפיפה אחת מצומצמת. ניכר כי המחבר טרח על מחזמר של הווי בנימה מבודחת יותר מאשר על חיבור מתח משיחי המטלטל כפר שלם ממקומו למשמע דבר המבשר, על־כן יש להתייחס בספקנות כלשהי להווי המעוצבת בו.¹³ מכל מקום גם ב'המבשר' מתאוננת אחת הדמויות, רחל, על מרירות הגלות (עמ'

9 המחזה נכתב בקלוב הפועלים התימני בירושלים, שהשתייך להסתדרות הכללית של העובדים. במקור היה המחזה מורכב משלוש מערכות: (א) בתימן (ב) בירושלים (ג) בקיבוץ. פורסמו רק שתי המערכות הראשונות — ראה: דורי, חיים, על הנסיכות לכתובת המחזה — ראה: דורי, שבעים, עמ' 89-91. סבו של המחבר היה בין עולי תרמ"ב. שלא כביל"ויים, עלייתם של יהודי תימן 'לא מחמת גזירות היתה', טוען דורי, שבעים, עמ' 15.

10 מראי־מקום המפנים אל מס' העמוד של היצירה הנדונה מובאים בגוף המאמר, וכך גם בהמשך, כדי לא להרבות בהערות שוליים.

11 על חבלי משיח — ראה: רצהבי, אפוקליפסות, עמ' רצו; מדרשי גאולה, עמ' 318-324.

12 ראה: ריבלין, עמ' 48.

13 תודתי נתונה לירידי מר" דחות הלוי, עורך אפיקים, על שהעמיד לרשותי את כתבי־היד של 'המבשר' ושל המחזה 'נפתולים'. 'המבשר' הוצג בתיאטרון 'אוהל' על־ידי להקת 'סמדר'. הצגת הבכורה היתה ב־17 באפריל 1957. הביקורת היתה בחלקה אוהדת ובחלקה מסויגת, אם לא למעלה מזה, ולאחר מספר הצגות ירד המחזה מעל הבמה.

5), ואילו המארי של הכפר נענה מיד לקריאת המבשר ודוחק בבני קהילתו להטות אוזן לקריאת המבשר גם מן הטעם: 'כי הגלות שאנחנו שרויים בה גלות מרה וקשה, השכנים מציקים, והמושלים עושקים ואנחנו בוכים ומבכים' (עמ' 30). כפואמה 'אגרת לאבי' מאת שלום מדינה (נכתבה בשנות ת"ש-תש"ד, המחבר עלה לארץ בשנת 1935), טוען הבן היושב בארץ-ישראל, כי שניים הם הטעמים לשיבתו בארץ-ישראל: החינוך לאהבת הארץ והטעם השני הוא מעמדו הנדכא באשר יהודי הוא, אימת הגוי ריפפה אחריו לכל מקום והעמיקה בו את תחושת הארעיות בארץ מגוריו, ונטלה ממנו את הטעם לחייו שם:

כי ילדותי שם בתימה / סבלה מגור גם מלחמה
 עם מהלמות עלבון איום / של בני עולה, חרפת-קיום
 חרדות-תמיד, שבי-אכזרים / נדוד אין-קץ בלב ערים
 במדברות נהרות זמים / ועל חיי אני משמים (א, 9-16)¹⁴

'יציאת תימן' בסוף שנות הארבעים וראשית שנות החמישים הניבה יכול ספרותי רב למדי, בחלק מן היצירות עולה זעקת היהודים בתימן הרואים עצמם כשבווי חרב, כי על-כן סגורים בפניהם שערי ארץ גלותם. יש מהם היראים יותר מכל שמא 'ובאדמה שנאה נפשי ארדה בור' (ג-4). אין חבוש מתיר את עצמו, ואכן כשירו של עובדיה טוביה 'בנתיב הענות' מתחנן הדובר כשיר (אין מדובר במחבר עצמו), המשמש פה לכל אסיר ציון שבתימן: 'אנא האל התר אסורי, פדני' (ה-1).¹⁵ תחושת המחנק שבגלות תימן בוקעת גם משירו של שמעון אביזמר, הרואה בעלייה של עדה שהיתה כלואה דורות רבים משום יציאה לחופש. בדבריו נתלה הדובר בחלקי פסוקים ואומר: 'אחים ככלא הענות / אסירי עוני וברזל'.¹⁶

רבות הן צרותיהם של יהודי העיר דמאר, כמתואר במחזה 'נפתולים' למרדכי צדוק יצהרי. בעיר ואם בישראל זו (שבה מתרחש גם המחזמר 'המבשר'), רכושם ודמם של יהודים הותרו ואין השליט המקומי עושה דבר להצלתם, דבר המגביר את חרדתם (יפת, מארי, עמ' 6). גויי המקום מתאנים אפילו לנשים מישראל (תמאמה, עמ' 8), וכיוון שהימים הם ימי המאורעות בארץ-ישראל איכת המוסלמים בעיר גואה (אחמאד, שם) ושופטי העיר מעוותים דינו של היהודי (קאדי, עמ' 19) ועושקים את שכרו, ואם היהודי פוצה פיו על כך הוא צפוי למהלומות ולחרפות. על-כן נקעה נפשם של מקצת צעירי היהודים במקום מארץ גזרה זו, ואחד מהם שואל, מתוך לב מרותח: 'האם עלינו להשאר תחת עול פרעה בארץ הזאת?' (מנחם, עמ' 21). היוצא מזה לדעת מנחם הרצען: 'השליך את המרצע האומלל הזה ובוא נעלה לארצינו' (שם). כל שהייה נוספת במקום הארור הזה' פירושה: 'נפקיר גווינו למכים ולחיינו למורטים' (מנחם, עמ' 22).

14 ראה: מדינה, משא, עמ' מו-נח.

15 ראה: טוביה.

16 ראה: אביזמר.

אין העלייה לארץ אלא 'יציאה מאפילה לאורה, משעבוד לגאולה' (שם), ועמה זקיפות קומה של יחיד ושל עדה. וכאשר אומר שיח' הכפר להניא את יהודי המקום מלעלות לארץ, הם משיבים בקול ענות: 'אנחנו רוצים להיות בני חורין, אדונים לעצמנו' (עמ' 36).

המחזה 'נפתולים' נכתב שנים רבות לאחר עליית מחברו לארץ, ודאי לאחר המאורעות שביסודו, ראייה לכך כל אותם רעיונות בדבר ערכה של החרות השקולה כנגד ביטחון כלכלי, שכבידו עבדות ונגישות. רעיונות אלה ועמידה מתריסה כנגד השיח' המקומי רחוקים היו מן הסתם מתודעתן של הנפשות הפועלות בימים שהיו תחת שלטונם של המוסלמים בתימן, והם באו לו למחבר כאן, לאחר שעשה בארץ וכבר לשונו וסגנונו טבועים בחותם החדש.

לעומת המחברים שלעיל, המציירים שעבוד מלכויות בתימן על-פי פואטיקה ספרותית חדשה המקפלת בתוכה גם גישה מהפכנית בשאלת גאולת ישראל, נמצא מי שמתאר שעבוד זה בתבנית שירית מסורתית וברוח שירת הגלות והגאולה המקובלת מדורות. כמנהגם של פייטנים בסוג זה של שירה, נשען הפייטן שלום תם על רחמי שמים ועל גואל ישראל מדורות, ובשירו הוא מתפלל ואומר: 'אָנִי אֶשְׂאֵל אֲדוֹן כָּל הַיְצוּרִים / מִהֲרָה יִקְבֹּץ הַפְּזוּרִים / אֲשֶׁר הִמָּה בְּכָלִי צַר אֲסוּרִים / בְּכָל פְּנֵה פְּלוּאִים נְעֻצוּרִים'.¹⁷

מיוחדת היא עמדת המשורר רצון הלוי, שעלה לארץ בשנת 1933, אינו מתכחש לרדיפות ולנגישות שהיו מנת חלקם של יהודי תימן, ומעל לראשיהם אכן היו פרושים כלשונו 'שְׂמֵי גְלוֹת מְקַדְרֵי אֲרֶשֶׁת' (מסע, ד-3), אולם זכות הבכורה לעלייה לארץ שמורה למניעים הרוחניים. נפשם של יהודי תימן יצאה 'אֶל אֲרֶץ הַקְּדָמוֹת' (ה-3), שבה חושלה דמותו הרוחנית, הוגשמה דת אבותיו, והיא מקור חיותו התרבותית.¹⁸

2. גזרת היתומים

יותר מכל גזרה אחרת מיררה גזרת היתומים את חיי היהודים בתימן הזידית, אף שגזרה זו אינה נגזרת מן ההלכה המוסלמית, כדברי ש"ד גויטיין.¹⁹ גזרת היתומים באה לירי ביטוי בכמה יצירות של בני תימן.

במחזה 'חיים חדשים' מאת שלמה דורי (שכבר הוזכר לעיל) צפוי סעיד למאסר, לעינויים ולקנסות על אשר הסתיר בכיתו שני יתומים אומללים. רק לחש קסמים ומעשי ניסים מחלצים אותו מגורל זה (עמ' 292, מערכה ב').

גם במחזמר 'המבשר' מאת סעדיה דמארי (הוזכר לעיל) שתיים מן הנפשות הפועלות החשובות קשורות בגזרת היתומים: האחת — ציון היתום אשר נכפתה עליו

17 ראה: תם. שירת תימן מסורתית — ראה: אידלזון, עמ' 303, שירים ב-ג.

18 ראה: הלוי, המי, עמ' 23-24.

19 ראה: גויטיין, עמ' 62-88.

דת האסלאם ועם הזמן נתמנה לקצין בצבא האמאם בצנעא; השנייה — יונה, אשר ציון קשור אליה באהבת נעורים ובשלה נטש את מעמדו הרם ועלה לארץ עם בני כפרו שנענו לקול המבשר, ואגב כך שב לדת אבותיו. מכאן עולה שאהבת הארץ ואהבת נעורים כרוכים זה בזה. לשון אחר יונה (היא גם כנסת-ישראל במקורות) נכספת לציון (היא גם ארץ-ישראל) וציון (היתום המשומד בעל כורחו) עורג ליונה ועולה עמה ציונה. כאשר נודמן המבשר לכפר שבו מתרחשת העלילה, יהודי המקום נרעשים ונרגשים, וכדי שהמבשר יחוש כמצוקתם ויחיש את גאולתם הם שוטחים בפניו את ענותם וסבלם כקהילה וכיחידים. בראש כל אלה, כדברי אחת הדמויות, שמעון: 'והאסירים היתומים זועקים מארמון האימאם מתי נסיר כבליהם' (עמ' 31).

בסוף שנות הארבעים נקבצו מאות יתומים במחנה 'גאולה' שבעדן. יתומים אלה הועלו לארץ מיד עם הגיעם לעדן, כדי להצילם מידי מרדפיהם המוסלמים. שירו של שלמה מדליה מקדם פני יתומים אלה, בדרך כף רגלם על אדמת הארץ: 'לך רע קטן בעולים // לא עוד תדע // גזירות תימן על עולים // צום עדה (א, 1-4). בחיתומו של השיר מבשר הדובר את היתומים שאכן סרו מעליהם 'פגעי תימן' (ד-4).²⁰

ב. פעמי משיח

'הם, בני תימן היו שואלים אותי, מה שהיו שואלים כנראה את כל השליחים מארץ-ישראל: היש כפיך איזו כשורה? הקרובה השעה? היש לכם איזה סימנים?'

ש' יבנאלי, מסע לתימן, תל-אביב תשי"ב, עמ' 150.

למן היום שבו גלו יהודים לתימן עד צאתם ממנה 'על כנפי נשרים' לא פסקה זיקתם לירושלים, המסמלת בעיניהם את כל ארץ-ישראל, כמו לא סרה מפיהם שבועת האמונים הקדומה 'אם אשכחך ירושלים' (תה' קלז ה), ועדות לכך שירת הגאולה שיצאה מתחת ידם.²¹ בכל הדורות גם נמצאו יהודים בתימן שהתדפקו על שערי ארץ-ישראל. הערגה לארץ-אבות ניזונה בעיקר משני מקורות שונים, לא בלתי קשורים: מן התנועות המשיחיות הרבות שקמו בתימן מזמן לזמן ומן הנגישות של המוסלמים. גורמים אלה העמיקו את הציפייה לגאולה מידי שמים. רבים מיודעי ח"ן תרו אחרי סתרי קבלה וביקשו לגלות את הקץ,²² שנשאו את עיניהם לשמים למצוא אותות המבשרים את בוא תשועתם, ויש שפירשו פורענויות מזדמנות, בין מידי אדם ובין מידי שמים, כחבלי משיח (בעקבות בבלי סנה' צח ע"ב). ניצני התחייה הלאומית שנראו בארץ החל מסוף המאה ה-19, ובכלל זה שליחות יבנאלי לתימן, וכן התרחשויות הרות גורל בעולם, שהדיהן הסתננו לתימן המסוגרת, היו קרקע פורייה

20 ראה: מדליה. על היתומים במחנה העולים 'גאולה' בעדן — ראה: גמליאלי, עמ' 176-177.

21 על שירה זו — ראה: כספי-מסורי; רצהבי, גאולה, עמ' 225-265. השווה: תדמור.

22 על המתח המשיחי בתימן — ראה: יערי, תנועות; רצהבי, אפוקליפסות; השווה: ישעיהו.

לבעלי סוד שבקרב יהודי תימן. אלה שיננו לשומעיהם שזו אתחלתא דגאולה ממש (המבשר, עמ' 28, הרב). נמנה את סימני ההיכר, שמהם למדו יהודי תימן בדורות האחרונים שאכן ימי קץ הפלאות ניצבים ועומדים בשער.²³

1. חזון למועד

ברומאן הפיקארסקי 'המשיח מתימן' (תל-אביב תשל"ז) מאת שלום מדינה מתוארת הגאולה המשיחית בתימן בסוף המאה ה-19, ובכלל זה עליית תרמ"ב. מן הרומאן רחב היריעה עולה, שרכים הם מקורות הערגה לציון, ובהם רדיפות, כמו גזירת היתומים (עמ' 6, 50-52, 82, 388 ועוד) ופורענויות אחרות. במקביל פעלו רבות בקרב יהודי תימן גם שירת הגלות והגאולה, בנוסח בית משתא ובראשם ר' שלם שבזי (1619-1681), ותורת הסוד שהתפתחה בדרום תימן במידה רבה. מניעים אלה הביאו לדחיקת הקץ, כי על-כך עולה בידי אחד מבני העלייה יודעי הח"ן, מארי סעיד שמו, להביא באמצעות תעניות, ותפילות צירופים וכוונות וסייעתא דשמיא כדמות מלאכי שרת, שאשתו של יהודי כפרי פשוט (סעיד בוני) תהרה ותילד את המשיח (עמ' 8, 23-24). אך נתברר שחישובי הקיצין של מארי סעיד, מבשר המשיח סעיד יהודה, נתקלקלו והגאולה לא תהיה בתרכ"א (1861, עמ' 10) אלא בשנת בתמ"ר (1882), דבר המתאשר על-ידי המלאך גבריאל (עמ' 40), כבוא העת לחזון שום מכשול לא יוכל לעצור בעד הגאולה. משום כך, צוואת המשיח מתימן פורצת גבולות ושכטים ועושה נפשות לרעיונותיה הן בתימן והן מחוץ לה ומגיעה אפילו ליהודי אירופה,²⁴ ורבים מטים אוזן לקריאה 'בית יעקב לכו ונלכה' (יש' ב:ה) ולכן י"ד ביל"ויים עלו לארץ בעקבות שמעו של המשיח מתימן (עמ' 391-392) אלא שיהודי תימן הקדימום בעלייה לציון. עליית בתמ"ר היתה אפוא שלב חשוב בגאולה המשיחית והיא בישרה את יציאת תימן ש'על כנפי נשרים', אף שזו נתאחרה 130 שנה מן 'יום המעוף' שהובטח על-ידי סעיד המשיח (עמ' 261, 264) ומשעת הגאולה, כליל ראשון של פסח,²⁵ שבו המתינו למשיח, על גגות, לכנפי נשרים שישאום לארץ אבותיהם (עמ' 388).

המשיח מתימן, סעיד יהודה, תמצית כל המשיחים שקמו בישראל (עמ' 398), מטיף בצוואתו גם לגאולה עצמית בדרך הטבע, שכן הגאולה תלויה בראש ובראשונה ברצון הנגאלים, ומשמים מסייעים למסייעים לעצמם (עמ' 391).

2. הניצנים נראו בארץ

התחייה הלאומית בארץ, שהחלה לחת את רישומה בעולם היהודי במידה הולכת וגוברת משלהי המאה הקודמת ואילך, השמיעה את קולה באופנים שונים גם בקרב

23 על סימני ההיכר המשיחיים — ראה: מדרשי גאולה; רצהבי, אפוקליפסות.
24 ראה: ספיר, אגרת. 25 ראה: רצהבי, פרעות.

יהודי תימן, ורכים מהם היו בדעה שאכן ממשימים ובאים ימי הגאולה המובטחת. בשתיים מן היצירות שבעיוננו נזכרת שליחות יבנאלי מטעם המשרד הארצישראלי לתימן, בה שהה שנתיים (תרע"א-תרע"ב), לעורר את יהודי המקום לטול חלק בתקומת ישראל בארצו, בעיקר על-ידי כיבוש העבודה העברית כמושבות. יבנאלי העמיד פנים שהוא כביכול בא-כוחו של הרב קוק, רבה של יפו והמושבות באותה עת, ולא בא לתימן אלא להתחקות אחרי מנהגות יהודיה והליכותיהם, ולשם כך נשא את השם אליעזר בן יוסף והתהדר בכסות תלמיד-חכמים מירושלים.²⁶ משום כך נפתו יהודי תימן להאמין ששיח בן יוסף נגלה להם, וחיל ורעדה אחזו בהם, וביותר אלה שהיה להם עסק בנסתרות. אחד מאלה, מארי אברהם צנעני הלוי שמדרום תימן ערש הקבלה באותה גולה, היה סמוך בטוח שהדוד דופק על דלתי הרעיה (בעקבות הפרשנות האלגורית של תורת הסוד לפסוק 'קול דודי דופק' (שה"ש ה:ב) ובדחילו וברחימו הוא שח:

קול צְבִי הַרְעִיד לְבָבִי // תְּמַדָּה נְפְשֵי תְּחוּתוֹ
 רָץ וְנִעְלַם תוֹךְ נְתִיבִי // בְּאֶמֶת אֵירָא עֲלוֹתוֹ
 נִכְסְפָה נְפְשֵי יְלָבִי // לְחֻזוֹת אֶת בֵּית נְכוּתוֹ.²⁷

ראוי לתת את הדעת, שהעלייה לארץ מצטיירת בעיני אבצ"ן הלוי כחידוש העלייה לרגל, שיש בה משום חזרת עטרה ליושנה, ובלשונו: 'לחזות את בית נכותו', שמשמעו ייסוד המקדש, הקרבת קורבנות ומה שכרוך באלה. אמנם לא לשם כך יצא יבנאלי החלוץ לתימן, שהרי מקדש וכהונה היו לזרה בעיני אלה שהוא השתייך אליהם מבחינה רעיונית, אלא שהפייטן המקובל והתמים אבצ"ן הלוי נפטר כעבור שנתיים (תרע"ד) ולא ראה בהתגשמות שליחותו של אליעזר בן יוסף.

המחזמר 'המבשר' לס' דמארי נקרא על-שם אליעזר בן יוסף, הוא ש' יבנאלי. יהודי העיר דמאר שותים בצמא את דברי המבשר, ופרט לכמה קטני אמנה (שטעמם ונימוקם עימם) מאמינים הכל בתום לב שהמשיח הותר מאסוריו והוא החל לגאול את עמו. זהרה, אחת מנשות העיר, למשל נכונה להישבע על כך (עמ' 12), וחברתה מרים, אפילו שמעה את קול שופרו (עמ' 15) ומוסיפה היא: 'הוא בא בשבילנו, עכשיו ישלח הנשרים וישאו אותנו על כנפיהם' (עמ' 13). לא רק נשים נתפסו לאמונה תמימה זו, ואפילו מבדחת לאחר מעשה, אלא גם גברים מיושבים בדעתם (עמ' 19), כיניהם מארי העיר. המארי מחזק את דעתם של בני עדתו בראיות מכריעות מן המקורות, שהימים ימי אתחלתא דגאולה (פס"ר ל"ח ד), ואף שאין הוא בטוח כל צורכו אם בני עדתו יעלו

26 כאשר נודמן יבנאלי כאן בארץ לאותם מוקני תימן שהכירוהו מקרוב בתקופת שליחותו, והנה הוא כבר אחר, חשו עצמם כמולכים שולל, וקרובה היחה דמעתם של כמה מהם (עדות מפ"י מר" שובלי, מ"מ עירית ראשון-לציון).

27 ראה: הלוי, אבצ"ן, עמ' צא. על הצב"י כשירת הרש"ש — ראה: רצהבי, גאולה, עמ' 238-239; השווה: סולובייצ'יק, עמ' 354-362.

לציון על כנפי נשרים ממש, מכל מקום דוחק הוא בבני הקהילה להכין עצמם בלב שלם לגאולה המובטחת (עמ' 19).

שליחות יבנאלי הצליחה יותר ממה ששיערו המוסדות המיישבים, וזאת בשל הרקע הרוחני שהיו יהודי תימן שרויים בו. עם זאת באותו פרק זמן עלו ארצה מתימן גם קבוצות ששמו של יבנאלי לא הגיע אליהם. על האותות לגאולה הנכספת נודע לאלה מן המכתבים שנשלחו מן הארץ לקרובי משפחה בתימן.²⁸

על אחד מגלי עלייה אלה מספר מי שעלה בילדותו בראשית המאה שלנו, הוא ר' דוד בן שמור (1904-1985), אשר חי, פעל ונטמן בנחליאל שליד חדרה. במערכון בן שתי תמונות קצרות מתאר בן שמור את הנסיכות לעליית בית אביו עם שני כפרים של יהודים בשנת תרע"ב (1912) מאזור המרכז, בין דמאר לצנעא. איגרת מאת קרובי משפחה הגיעה מארץ-ישראל ובה נתבשרו יהודי שני הכפרים על ראשית הגאולה, בדמות שני סימנים מובהקים, כפי שעלו בחזון אחרית הימים. באותה איגרת נכתב: 'אצלנו בארץ-ישראל ברוך השם הכל טוב ותהילה להשם יתברך איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו, העולים באים לארץ-ישראל מארבע פנות העולם, והגאולה והמשיח באו ממש, והם אחר כותלנו' (תמונה א', עמ' 46).²⁹ קיבוץ גלויות וישיבה בארץ לבטח ('איש תחת גפנו'... מ"א ה:ה) הם אותות משמים שאכן חזון הדורות מתגשם, בעלי האיגרת מאיצים באחיהם לחוש ולצאת מארץ גלותם ולעלות לארץ אבותיהם. שורות קצרות אלה כמו פותחות סכר שחסם תשוקה עזה לארץ. מארי המקום, שאליו הגיעה האיגרת, מכריז: 'אלה אותות המשיח', מה גם שנתאשר לו הדבר אף בשאלת חלום (עמ' 46). למשמע דבריו, יהודי שני הכפרים פורצים בשמחה, מכרכרים ושרים: 'משיחנו, משיחנו, לארצנו ישובנו, לארצנו ישיבנו שמחים' (שם). בתמונה השנייה מנסה מושל המחוז לעצור בעד יהודי המקום מלהרציא לפועל את מחשבתם, אולם מתרצה לבסוף ומודיע ברבים ככורש בשעתו: 'מי בכם מכל עמו [...] ויעל לירושלים' (עז' א:ג).

ראוי לציין, כי האיגרת במערכון של בן שמור היא המניע היחיד לעלייה לארץ, ואילו במחזה האידאולוגי 'חיים חדשים' מאת ש' דורי משמשת האיגרת פתח הצלה מפני רדיפות המוסלמים בתימן והמצוקה הכלכלית הקשה. האיגרת מארץ-ישראל במחזה של דורי מאוחרת לקודמתה וכתובה ברוח הציונות הסוציאליסטית, שלפיה אין המשיחיות אלא גאולה לאומית חילונית,³⁰ משום כך מספרת איגרת זו בגאולת הארץ

28 על מקומה ותפקידה של חליפת המכתבים בין העולים לארץ ובין אחיהם שבתימן למן סוף המאה ה-19 ואילך — ראה: רצהבי, במעגלות, עמ' 261-277.

29 ראה: בן-שמור, עמ' 45-47. יסודו של מערכון זה באיגרת מארץ-ישראל שהגיעה למחוז שממנו עלה המחבר. ראוי בהקשר זה להביא קטע מן המערכון: 'אני והורי כולל שני כפרים מהאיזור שלנו עלינו ארצה מתוך תשוקה לגאולה, ולא מפני קושי עול הגלות או מפני מצוקה וחרפת רעב [...] שמעו של יבנאלי לא הגיע אלינו ורק מתוך אהבת הארץ והרגשה יהודית עצמית יצאנו לדרך' (עמ' 237).

30 ראה: שביד, משיח.

עולה מתימן בשדה־התעופה קודם המראתה לישראל

שמשמעה 'הליכה בשדות' כציון דרך בגאולת האומה. האותות והמופתים לשיבת ציון הם ארציים על אף שהם נסמכים על נבואות הנחמה והגאולה כמו 'בא לציון גואל' [...]. בזכות שומר הבטחתו (עמ' 287).

יהודי תימן קשובים היו רב קשב לניצני התחייה הלאומית בארץ, וככל שאלה נתרבו כן גברה תוחלתם לגאולה שלמה. משום כך גלי עלייתם הולכים ומתחזקים במקביל לניצני התחייה הלאומית, עד יציאת תימן בסוף שנות הארבעים וראשית שנות החמשים, שבה בא הקץ לאותה גלות מעונה. השמועות מן הארץ המגיעות לתימן בדבר ייסוד מושבות, איכרים מישראל החורשים וקוצרים ברינה, הארץ הנותנת יכולה ברחבות לנקבצים אליה והיהודים העומדים על נפשם ביד רמה — בשורות אלה הן כשמן בעצמות המדוכאות של יהודי תימן בעשרונים האחרונים לפני קום המדינה, ואש האהבה לארץ מתלקחת ברוב עוז, כפי שמספר עזרא כהן בסיפורו 'בנתיב הגאולה', המתאר יהודים מכפרים נידחים הנסחפים בגלי ההתלהבות של הגאולה המיוחלת־המשיחית (עמ' 122, 152).³¹ הנצחונות בשדה הקרב במלחמת השחרור הפיחו רוח חיים ביהודי תימן, שהרי זה מופת חותך לעקבות המשיחית, ועל־כן אלפי יהודים מכל רחבי תימן הקדימו נעשה לנשמע ונהרו לעבר עדן, היא השער לארץ־ישראל כפי שאנו קוראים ברומאן התיעודי 'יציאת תימן', גם הוא מאת עזרא כהן,

עולים מתימן במטוס בדרכם לישראל

המתאר את העלייה בהמון מתימן, שהחלה מיד לאחר קום המדינה.³² בתקופה זו כמו נחה הרוח על רבים מן הנגאלים עד שפתחו בשירי הלל לגואל ישראל. יש העומד בשער ובפאתוס נבואי, בלשון נמלצת ובתבנית שירית מסורתית (שיר אקרוסטיכוני על-פי שם המחבר) קורא בקול חזק 'ישועת עמי באה, כפורחת נצנצה' (יחיאל שלמה כסאר).³³ על-כן 'ישאו העמים רינה לקול הבשורה' (שם, שורה 1). ויש העושה צעד נוסף ומבשר על יום ה' שבפי נביאי הנחמה והגאולה המתארים את נקמת ה' באדם עת ישבו ישראל ואלוקיו לציון המתחדשת: 'הנה ה' בא, הדור בלבושו' (חיים סנואני, א-1, בעקבות יש' סג: א).³⁴ ואם אכן נגלה ה' בכבודו ובעצמו בציון, הרי נבואת זכריה על המלך הצדיק שהוא גם המשיח (ט:ט) 'לבשה עור וגידים, ממשיך הדוכר בשירו ומודיע: 'הנה מלכך בא צדיק ונושע' (ג-3). רבים מיהודי תימן יושבי הארץ שזכו לראות עין בעין את יציאת תימן' על כנפי נשרים' היו בדעה אחת עם אחיהם הנגאלים שאכן זו הגאולה השלמה המובטחת, דבר המוכח מן המקורות, שכן על דרך הפשט

32 על האווירה המשיחית בתימן באותה תקופה ועל נהירתם של יהודי מחוז שלם לעבר א"י — ראה: כהן, 'יציאת, עמ' 107-117; על בשורת הארץ — שם, עמ' 95-97.

33 ראה: כסאר.

34 ראה: סנואני.

והסוד עולה: 'הקץ יהיה בשנת תש"י', מגלה הגדול והנכבד, שמבין מקבלי פני עולים אלה בסיפור בעל השם המשמעותי 'הבשורה' מאת מרדכי טביב (עמ' 68).³⁵

3. דוד (בן-גוריון) עבדך משיחך

כאמצע שנת 1948 שהו במחנה 'גאולה' בעדן אלפי יהודים שנקבצו לשם מכל רחבי תימן. הם שמעו מעל גלי הרדיו, בה' באייר תש"ח, את הכרות ד' בן-גוריון על הקמת מדינת ישראל והיו כחולמים, שהרי שחרור הארץ משעבוד מלכויות מבשר את ימות המשיח. אכן לא רחק היום עד שנמצא פייטן, מארי שלום יצהרי, שכינה את העומד בראש המדינה היהודית בשם משיח. יצהרי פתח במעין שיר-אזור לכבוד דוד בן-גוריון שנחשב בעיני רבים, מבני תימן מכל מקום, למשיח בן דוד, שהרי שמו מעיד עליו.³⁶ שיר זה הוא מן הסוג הפותח בצירוף שבח אשיר, השמור בשירת תימן לדברים שבין אדם לאלוקיו.³⁷ לשונו של השיר, כדרכם של פייטני תימן, יסודה בלשון חכמים אך אינה נעדרת מאוצר לשונו של מקרא.

לראשו של בן-גוריון נקשרים בשיר זה כתרם שנאמרו על משיח ה'. הוא מכונה 'בְּחִיר' (דוגמת האמור על עבד ה', יש' מב:א):

שָׁבַח אֲשִׁיר / בְּנוֹעַם שִׁיר / לְמוֹל דָּוִד בְּחִיר (מחרוזת א, 1).

דוד בחיר זה דרך כוכבו והאיר את חשכת לבכות הגאולים, ואור הגנוז זרח על הגאולים:

וּבֶן גּוֹרִיּוֹן / כְּכָר צִמַח / נִפְשֵׁי נִכְסְפָה³⁸ /
וְאוֹר נִגְנוֹ / כְּכָר זָרַח / לְבָנִים חוֹפְפָה (ב 1, 4).

בן-גוריון הסיר את יגון הגלות מלב הגאולים, הדריכם והנחם בדרך ילכו בה (אזור א). כל אלה הם מאותות המשיח, כפי שמסרו קוראי הדורות:

35 ראה: טביב, דרך. בעליית תש"ח מצאו יהודי תימן סימוכין אחרים — ראה: רצהבי, אפוקליפסות, עמ' רצח.

36 תארי משיח ומלך הוענקו אף להרצל — ראה: ורדי, עמ' 152-153. על האמונה שאכן הגיעו ימות המשיח — ראה: כשר, עמ' עא-עז, ריא, רכו.

37 ראה: יצהרי, גאולה. על סוג זה של שירה — ראה: אידלזון, שירים 12, 74, 211, 329; דודון, עמ' 411-412 (195-198).

38 צמח הוא אחד משמות המשיח: 'ח' שמות נקראו למשיח: ינון, צמת, מנחם, דוד, שילה, ה' צדקנו, אליהו' — ראה: מדרש שוח"ט, משלי, יט. ראה גם: כהן-ישר. לאחר המקרא משמש השם משיח ככינוי למלך ישראל האמור לקום באחרית הימים להושיע את ישראל — ראה: ליזור, עמ' 507. עם הזמן הופקע מעשה הגאולה מידי בני אדם, והקב"ה עצמו יהיה הגואל — ראה: אורבך, חז"ל, עמ' 622. ראוי להביא מקצת מן השמות שנתנו יהודי תימן לילדיהם מיד עם הגיעם ארצה על כנפי נשרים: גאולה, ציון, ציונה, ינון, שילה, מנחם, צמח, זרח, ישועה ועוד.

39 בעקבות דברי הפסוק: 'קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך ורח' (יש' ס:א) אומר המדרש: 'זה אורו של משיח' (פס"ד לו, א).

וְזֶה סִימָן כְּדִינֵנוּ / מְקַבֵּל מֵאֲבוֹתֵינוּ / בְּיוֹם קִבּוּץ פְּזוּרָנוּ (שם).

אכן פעמים רבות שגו הדורות להאמין במשיחים שנתבדו אך כפעם הזאת אין כל צל של ספק: 'מְשִׁיחֵנוּ כְּכָר צֶמַח' (ג-1), ובוזה נתקבלה תפילת 'את צמח דוד עבדך' שמתפילת העמידה של חול (ברכה ט"ו). ומדברי התודה למי שנטל על עצמו להביא את השיר לתעודתו מבשר המשורר את קהל שומעיו:

וְשָׁלוֹם רַב יְסוּבֵב הַקְהִילָה / יְבַשְׂרָכֶם בְּאַלְיָה מְהֵרָה (1).

מחבר אחר, עולה מתימן עלום שם, נושא תפילה על שני דברים, על משיח משמים ועל התמדת מלכות בית דוד (בן-גוריון) 'בְּחֻמְלַת עֲלֵיכֶם אֵל / יִשְׁלַח לָנוּ מְהֵרָה הַגּוֹאֵל וְיָקִים לָנוּ אֶת סֶפֶת בֶּן גּוֹרִיּוֹן'.⁴⁰ וזאת כעקבות נבואת עמוס (ט:יא) על החזרת מלכות בית דוד לעתיד לבוא: 'ביום ההוא אקים את ספת דוד הנפלת'.

4. מלכויות מתגרות אלו באלו

יהודי תימן האמינו, שמלחמות בין האומות מרמזות על הגאולה המוכתחת (כ"ר מב:ז). ברוח זו גם נתפסה מלחמת האמאם נגד התורכים (המבשר, עמ' 9, 21) לא כל שכן מלחמת-העולם השנייה (נפתולים, עמ' 25). ליהודי צפון תימן נודע באיגרת מארץ-ישראל על מלחמת-העולם השנייה, שואת יהודי אירופה ותבוסת גרמניה הנאצית. מאורעות אלה נתפסו כמלחמת גוג ומגוג שבחזון אחרית הימים (יחז' לח-לט) והם מאותות המשיח, טוענים גיבורי הספר 'יציאת תימן' (עמ' 108, 112-113).⁴¹ הללו מתרצים את סבלם כחבלי משיח ונחפזים לשערי ארץ-ישראל הגדושים עולים (עמ' 95).

ג. נצא השדה — עלייה מתימן להתיישבות

מקובל לעשות חילוק בין עלייה משיחית, שמניעיה ותכליתה 'להקים שכינה מעפרה', ועל-ידי כך להביא לתיקון עולם במלכות שדי, ובין עלייה ציונית, החותרת לשינוי ערכים בחיי האומה הפזורה בין העמים, כמו שיבה לעבודת האדמה בארץ-ישראל, הקמת מסגרת ממלכתית עם כל הכלים הדרושים לקיומה של אומה עצמאית, לרבות כוח צבאי.⁴² כלומר, ככל העמים בית ישראל. על אף שעלייתם של יהודי תימן אינה

40 ראה: צדוק, עמ' 218-219. בברכת המזון לחג הסוכות מוסיפים: 'הרחמן הוא יקים לנו את סוכת דוד הנפלת'. מקור בקשה זו בעמוס ט:יא.

41 ראה: כהן, 'יציאת'.

42 דוגמה לעלייה משיחית, עליית תלמידי הגר"א בתחילת המאה ה-19 — ראה: מורגנשטרן, עמ' 109-111. על משמעותה של עלייה ציונית — ראה: שביד, אתוס, עמ' 9-10.

נמנית עם העליות הציוניות והיא משויכת על-ידי חוקרים לעלייה משיחית, הרי יהודים רבים מתימן, ככל העליות וביותר מן העלייה השנייה ואילך, פנו להתיישבות חקלאית.⁴³ אכן הפסוק 'לכה דודי נצא השדה' (שה"ש ז: יב), שנשאו בפיהם עולי תימן שמן העלייה השנייה, מהדהד בכמה מן היצירות של בני תימן שנתנו ביטוי לגלי העלייה השונים מגולה זו. נציין להלן דוגמאות למניעים אלה מן הספרות שבעיוננו, כפי שהשפיעו על עלייתם של היהודים מתימן מבלי שנתכוון למצות בכך את פרשת היקלטותם בעבודה חקלאית וכהתיישבות.

1. אומר לצפון תני

הסופר מרדכי טביב הועיד מקום נכבד ביצירתו לעליית בית אביו ואנשי מחוזו לארץ בראשית המאה. באחד מסיפוריו הוא מחיה את אותם ימים ואת הנסיבות לעלייתם. הדי עלייתם של יהודים מצנעא בעלייה הראשונה והתנחלותם של יהודים מתימן בכפר השילוח מאוחר יותר הגיעו עד יהודי צפון תימן (חידאן אל-שאם) וכמו האצילו עליהם מקדושת הארץ. יהודים אלה גמרו אומר לחוש לארץ אבותיהם כדי לחזק ולהרחיב בה את ההתיישבות היהודית. יהודי צפון תימן האמינו, שהפעם הטילה ההשגחה עליהם את הייעוד המקודש להיות כבונים, וסימן יש בידם מן הפסוק: 'לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים. נשכימה לכרמים' (שה"ש ז: יב-יג), שהוא בגימטרייה: 'בתר"ע לבריאה ייגאלו יהודי חידאן מגלות ארוכה'. כך טוען אחד מן האבות העולים לארץ מצפון תימן בשנת 1909 בסיפורו של מ' טביב 'שלום בן דוד'.⁴⁴ רוב יהודי צפון תימן לא סבלו מרדיפות המוסלמים, ועלייתם בראשית המאה נבעה מאהבה ויוקדת לארץ. יש מהם שהניחו את שדותיהם ואת בתיהם לאחרים כדי לא לעכב את הגאולה ולו לשעה אחת, ולא עוד אלא שלכם אמר להם שבארץ יזכו לנחלה, כדברי הכתוב: 'לכן בארצם משנה יירשו' (יש' סא: ז), ואף אם לא תפול נחלה בגורלם לא תחסר אהבתם לארץ. 'יתירה מזו, 'אפילו נמות בה כבר היא זכות גדולה' (שלום בן דוד, עמ' 145), משנן אחד מזקני העולים באזורי צעיר מבני העדה המשתתפה מלעלות בשל קניינים שברשותו. כאשר עלו אותם אוהבי ציון מושבעים וכאן התהפך עליהם הגלגל, לא פחת ערכה של הארץ בעיניהם ולא הטילו דופי בארץ הקודש, כיון שאהבתם לא הייתה תלויה בדבר ועלייתם לארץ לא נבעה בשל נגישות או מצוקה כלכלית, כדברי מארי יחיא ברומאן 'כערער בערבה' מאת מרדכי טביב: 'שהרי מרצוני הנחתי הכל מאחורי גווי בשביל תשוקתי וחשקי לעלות לארץ הבחירה'.⁴⁵

43 ראה: דרויאן, עמ' 46-44; גריצור; השווה: ממט, עמ' 163-194.

44 ראה: טביב, מסע, עמ' 145.

45 ראה: טביב, כערער, עמ' 7. וברוח זו כתב מארי טביב הזקן [הוא מארי יחיא שברומאן], רבה של השכונה שיבת ציון שבראש-ל"צ, במאמר אשר שמו, 'תחלת מצעדנו ותשוקתנו לעלות לארץ-ישראל', מעיד על תוכנו. ואלה דבריו: 'ובאמת כל עלייתנו לארץ ישראל, אינה לא משום גזירת מלך, ולא מצד חוסר פרנסה, ולא משום סיבה מהסיבות הגורמות לנדוד מארץ לארץ, אלא מרוב חשקה ואהבה לעלות לארץ ישראל'. ראה: טביב, תחלת, עמ' 12. בלשון דומה מספר ר' דוד בן-